

EWA JAKUBIAK-ZAPALSKA
Kolegium Nauczycielskie, Radom

ROLA PORADNI PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNEJ W DIAGNOZIE UCZNIĄ ZDOLNEGO

Dzieci obdarzone zdolnościami ponadprzeciętnymi powinny być otaczane szczególną troską i opieką zarówno przez najbliższe otoczenie, jak przez instytucje państwa do tego powołane, w tym poradnie psychologiczno-pedagogiczne, których zadaniem jest nie tylko pomoc dzieciom z trudnościami szkolnymi, ale, w równej mierze, pomoc w odpowiedniej dbałości o młode talenty.

1. Różne pojęcia zdolności w świetle literatury psychologiczno-pedagogicznej

Termin „zdolności” jest wieloznaczny i złożony. W literaturze psychologiczno-pedagogicznej występuje wiele definicji zdolności. M. Tyszkowa uważa, że *pojęcie zdolności odnoszone jest zazwyczaj do sprawnościowej lub efektywnościowej strony czynności i działalności człowieka. Wyraża ono hipotetyczną właściwość (bądź właściwości) jednostki, stanowiącą przyczynę obserwowanych różnic między ludźmi w przebiegu, poziomie organizacji i wynikach (efektywności) działania*¹.

K. Kotlarski w swojej pracy podaje: J. Guthke uważa zdolności za system wewnętrznych dyspozycji, dzięki którym człowiek jest w stanie wykonać pewne czynności lub zadania. B. Hornowski mówiąc o zdolnościach ma na uwadze możliwość człowieka w wykonywaniu takich lub innych czynności. Nieco inaczej wyraża to R. Meili. Píše, że pojęcie zdolności odnosi się do uzyskanego wyniku i określa po prostu ogół warunków psychicznych, które umożliwiają wydoskonalenie się danej czynności².

Z kolei J. Reykowski twierdzi, że zdolności to warunki wewnętrzne, dzięki którym ludzie jednakowo zaangażowani, a więc o tej samej motywacji i jedna-

¹ Tyszkowa M., *Zdolności, osobowość i działalność uczniów*, PWN, Warszawa 1990, s. 9.

² Kotlarski K., *Czynniki oddziałujące na poziom uzdolnień*, UAM, Poznań 1990, s. 10.

kowo przygotowani, opanowują daną działalność niejednakowo a poziom osiągniętych przez nich rezultatów jest różny³.

Pewne różnice w definicjach zdolności dotyczą wzajemnych związków, jakie zachodzą między ich składnikami oraz poszczególnymi rodzajami zdolności. Teorie zdolności można podzielić na trzy kategorie:

- strukturalne – w których występują dwa niezależne wobec siebie czynniki: ogólny „g”, który odpowiada pojęciu inteligencji, i specyficzny „s” odpowiedzialny za zdolności specjalne. Czynniki „g” jest różny dla różnych osób, ale zawsze występuje jako ten sam w różnych zdolnościach tej samej osoby. Natomiast czynniki „s” jest zawsze różny i dla danej osoby, i dla jej różnych zdolności;
- rozwojowe – oparte na założeniu, że inteligencja człowieka stanowi rozwiniętą formę adaptacji biologicznej. Rozwój umysłowy coraz lepiej się przystosowuje, a towarzyszy temu wzrost efektywności i złożoności struktur poznawczych. W przystosowaniu tym biorą udział: asymilacja, czyli wyłączenie świata zewnętrznego z ukształtowanych już struktur poznawczych, oraz akomodacja, czyli dostosowanie się do obiektów asymilowanych;
- oparte na teorii działania – zakładające, że praktyka stanowi źródło poznania oraz że w niej właśnie kształtują się procesy poznawcze. Działanie jest więc podstawową formą aktywności człowieka.

Wyróżnia się zdolności: globalne – odnoszące się do całości umysłowego funkcjonowania jednostki, oraz lokalne – odnoszące się do uzdolnień w określonych dziedzinach działania, np. zdolności matematyczne czy artystyczne⁴.

Należy pamiętać o tym, że nie wszystkie zdolności rozwijają się w tym samym czasie. Uważa się, że zdolności matematyczne i muzyczne rozwijają znacznie szybciej od innych.

Młodszy wiek szkolny charakteryzuje rozkwit zdolności intelektualnych. Zwiększa się chęć i gotowość uczniów do przyswajania nowego materiału. Już w tym okresie można wyodrębnić uczniów uzdolnionych w danym zakresie. Rozwój zdolności zależy również w dużej mierze od zainteresowań, osobowości i zamiłowań ucznia.

Bardzo dużą rolę przypisuje się w tym czasie zarówno rodzicom, jak nauczycielowi. Powinni oni pobudzać i zachęcać ucznia do działania w kierunku, który go szczególnie interesuje oraz wzmacniać i rozwijać ciekawość dziecka. W miarę upływu lat zdolności się różnicują i pojawiają się nowe, lepiej wyspecjalizowane.

Inteligencja

Inteligencja wiąże się z wcześniej wspomnianymi zdolnościami ogólnymi i odnosi się do umysłowego funkcjonowania człowieka. Podawane są różne kryteria inteligencji, np.: adaptacja do nowych warunków i wykonywania nowych

³ Reykowski J., *Z zagadnień psychologii motywacji*, WSiP, Warszawa 1997, s. 67–68.

⁴ Kozłowski W. (red), *Psychologia ogólna*, Radom 1998, s. 106.

zadań, efektywność w wykonywaniu zadań, sprawność uczenia się, umiejętność rozwiązywania problemów⁵. Wymienione kryteria dotyczą różnych aspektów psychicznej aktywności i zachowania.

Badania nad inteligencją idą w dwóch kierunkach: teorii genotypicznej – w której punktem wyjścia jest dziedziczność inteligencji, oraz teorii fenotypicznej, uważającej wpływ czynnika środowiska za równie decydujący jak dziedziczność⁶.

Warto podkreślić znaczenie tej drugiej teorii, gdyż zarówno dom rodzinny, jak środowisko szkolne mają ogromny wpływ na zachowania inteligentne dziecka, jeśli stwarzają mu odpowiednie warunki do rozwoju umysłowego, jeżeli uważają jego zainteresowania. Równie ważne jest, aby dziecko samo chciało poszerzać swoją wiedzę i wiadomości oraz stawiało przed sobą zadania wymagające głębszego myślenia.

Do pomiaru poziomu inteligencji stosuje się testy. Należą one do najbardziej znanych i najczęściej używanych narzędzi psychologicznych, a ich wyniki przedstawione są w postaci tzw. ilorazu inteligencji (IQ). Za wybitnie uzdolnione uważa się te osoby, których IQ przekracza 130 punktów.

Podsumowując, inteligencja jest czynnikiem złożonym i aktywnym, który podlega zmianom. Wyraża się w umiejętności rozwiązywania problemów, wybierania odpowiednich strategii działania, które mają doprowadzić do zamierzonego celu.

2. Charakterystyka ucznia zdolnego

Za ucznia zdolnego uważa się na ogół takie dziecko, którego iloraz inteligencji wynosi nie mniej niż 120, które łatwo i szybko zdobywa nowe doświadczenia i przyswaja nowy materiał oraz ma wysoki poziom osiągnięć szkolnych.

E. Gondzik w swojej pracy podaje taką oto definicję ucznia zdolnego: Uczeń wybitnie zdolny to ten, który poza wysoką inteligencją ogólną wyróżnia się w karierze szkolnej możliwością osiągnięć twórczych w jakiegokolwiek dziedzinie społecznie użytecznej (udział w konkursach, olimpiadach itp.); wyróżnia się ponadto twórczą wyobraźnią, wybitnymi zdolnościami specjalnymi, łatwością uczenia się, szerokimi zainteresowaniami oraz dużą dozą samokrytycyzmu i pracowitością⁷.

Zatem o tym, czy dziecko będzie uczniem zdolnym, nie decyduje sam iloraz inteligencji. Inteligencja szkolna to tylko część umysłowych zdolności dziecka. Oznacza ona ogólną zdolność do logicznego myślenia, natomiast nie obejmuje twórczego myślenia, w którym uczeń poszukuje wielu rozwiązań danego zadania. Okazuje się, że dzieci zdolne nie muszą być twórcze i na odwrót.

⁵ Ibidem, s. 107.

⁶ Landau E., *Twoje dziecko jest zdolne*, PAX, Warszawa 2003, s. 51.

⁷ Goździk E., *Kariery szkolne uczniów zdolnych*, WSiP, Warszawa 1976, s. 13.

E. Panter uważa, że dziecko może być uznane za wybitnie zdolne, jeżeli jego twórczość w dziedzinie wysoko cenionej przez społeczeństwo odpowiada wyjątkowo wysokim standardom⁸. Musimy jednak pamiętać, że uczeń zdolny to nie tylko ten, który wygrywa konkursy przedmiotowe i ma dobre oceny, ale również może posiadać osiągnięcia sportowe lub artystyczne. Wykazuje wysoki poziom poszukiwania i korzystania z rozmaitych źródeł wiedzy. Charakteryzuje go niezależność i samodzielność sądów.

Zdaniem niektórych badaczy, osoby zdolne można rozpoznać już od najmłodszych lat. Uważa się, że dzieci wybitnie zdolne zaczynają chodzić samodzielnie wcześniej o przynajmniej jeden miesiąc niż dzieci przeciętne. Umiejętność pisania zdobywają najczęściej przed ukończeniem 4. roku życia. Bardzo często zdarza się, że dzieci zdolne mają problemy ze starannym pisaniem. *Brzydkie pisanie u dzieci wybitnie zdolnych jest zapewne rezultatem niecierpliwości z wolno przebiegającego procesu pisania, jako sposobu przekazu ich procesów myślowych, znacznie szybciej przebiegających*⁹. Umiejętność czytania pojawia się u nich około 4.-5. roku życia. Jednak bardziej istotną kwestią jest to, że uczniowie zdolni stopniowo zaczynają traktować czytanie książek jako jedyną zabawę i rozrywkę. Znakomicie potrafią posługiwać się wiadomościami pochodzącymi z przeczytanej książki. Dzieci uzdolnione często zaczynają pisać historyjki, opowiadania, aby wyrazić swoje myśli i poglądy.

Warta podkreślenia jest ich samodzielność i niezależność, a w szczególności umiejętność polegania na samym sobie. Często lubią pracować i spędzać czas samotnie. Nie lubią podporządkowywać się z góry nadanym poleceniom. Wykazują własną inicjatywę w podejmowaniu jakiegoś działania. Cechuje je również duża wrażliwość, otwartość na nowe bodźce, wybujała fantazja i wyobraźnia oraz poczucie humoru. Z łatwością przychodzą im zabawy słowem, takie jak np. tworzenie neologizmów czy odkrywanie palindromów. Najczęściej jednak dzieci te wydają się poważne i bardziej dojrzałe od swoich rówieśników¹⁰. Posiadają też dużą zdolność koncentracji uwagi, którą potrafią utrzymać nawet przez kilka godzin, skupiając się na wielu rzeczach jednocześnie.

Typowe dla dzieci zdolnych jest również myślenie logiczne. Dostrzegają one związki pomiędzy przedmiotami i ideami oraz potrafią je odpowiednio wykorzystywać. Przy rozwiązywaniu jakiegoś problemu niekiedy zaskakują nauczyciela, gdyż w sposób skrócony dochodzą do odpowiedzi i nie potrafią wyjaśnić, jak do niej doszły. Są bardzo wytrwałe przy rozwiązywaniu zadań problemowych; dostrzegają różne wieloznaczności, których inne dzieci nie widzą. *Uzdolnione dzieci przejawiają zazwyczaj zgodną ze stanem faktycznym wiarę we własne zdol-*

⁸ Panter E., *Kim są wybitni*, WSiP, Warszawa 1993, s. 19–20.

⁹ Rostowski J., *Zdolności, uzdolnienia oraz ich uwarunkowania*, „Nasza Szkoła” 1989, nr 20, s. 19.

¹⁰ Zagadnienie to rozwija Borzym I., *Uczniowie zdolni*, PWN, Warszawa 1979, s. 37

ności i pozytywną samoocenę. Sprzyja to przyjęciu przez dziecko takiego podejścia do rozwiązywania problemów, które wieńczy sukces¹¹.

Przy udzielaniu odpowiedzi dzieci wybitnie zdolne są bardzo ostrożne. Wolą nie powiedzieć nic, niż udzielić błędnej odpowiedzi.

3. Praca z uczniem wybitnie zdolnym

Praca pedagoga szkolnego w dziedzinie kierowania rozwojem uczniów zdolnych powinna uwzględniać zarówno intensywne kształcenie manifestowanych przez nich zdolności, jak też wykrywanie i rozwijanie u każdego jego możliwości. Można to osiągnąć przede wszystkim przez rozwijanie w uczniach bogatych zainteresowań i pasji poznawczych. Ważną funkcję pełnią czynniki wpływające na stosunek dziecka do nauki szkolnej. Są to między innymi:

- czynniki środowiskowe, wśród których największe znaczenie ma sytuacja rodzinna dziecka, którą tworzą: warunki materialne i mieszkaniowe, poziom kultury pedagogicznej rodziców, stosunki emocjonalne. Dobrze zorganizowana rodzina wykształca w dziecku chęć do pracy, co jest warunkiem rozwijania jego zdolności. Dobre więzi emocjonalne w rodzinie sprzyjają pracy z dzieckiem, gdyż pedagog ma wsparcie w jego rodzicach;
- czynniki dydaktyczno-wychowawcze w szkole, które mogą sprzyjać pracy intelektualnej i artystycznej uczniów lub ją utrudniać;
- czynniki psychiczne i somatyczne – czyli indywidualne możliwości dziecka.

Obecnie to nauczyciel stara się rozwijać dane możliwości dzieci w procesie dydaktycznym, korzystając z pomocy i wskazówek pedagoga. Tak więc pedagog szkolny pełni w procesie dydaktycznym swoje funkcje w sposób pośredni i bezpośredni. Pośrednio uczestniczy w nauczaniu poprzez:

- doradzanie nauczycielom w zakresie doskonalenia pracy dydaktycznej
- podejmowanie starań o przekształcenie szkoły w taki sposób, aby z instytucji nauczającej stała się instytucją organizującą wszechstronne uczenie się i autentyczną aktywność uczniów;
- analizowanie warunków, jakie nauczyciele stwarzają uczniom do wszechstronnego rozwoju ich zdolności i zainteresowań;
- badanie możliwości intelektualnych uczniów oraz wykorzystanie tych badań połączonych z wynikami nauczania w indywidualizowaniu procesu dydaktycznego.

4. Wywiad – rozmowa z rodzicami jako element procedury diagnozowania dzieci zdolnych

Rodzina stanowi naturalne środowisko rozwoju osobowości i zdolności. Rozmowa z rodzicami ma na celu poznanie ucznia jako członka rodziny i spo-

¹¹ Lewis D., *Jak wychowywać zdolne dziecko*, PZWL, Warszawa 1988, s. 39.

łeczności szkolnej. Zadaniem psychologa i pedagoga jest ustalenie, jaką rolę w obu środowiskach pełni dziecko i jak na tym tle kształtują się jego zainteresowania, jaka jest organizacja dnia, jaki podział czasu na realizację obowiązków szkolnych, zamiłowań i odpoczynku.

Według M. Szczerbiak¹² ważnym elementem rozmowy jest część dotycząca emocji ucznia w sytuacjach trudnych dla dziecka i wtedy, gdy odnosi ono sukcesy. Pracownicy poradni chcą ustalić również stopień odporności na stres, rywalizację i ryzyko, oraz stwierdzić, jakiego rodzaju wsparcia potrzebuje dziecko ze strony środowiska i kto może mu go udzielić.

Na podstawie wywiadu z rodzicami można określić również drogę społecznego rozwoju dziecka, jego umiejętności rozwiązywania konfliktów społecznych oraz jego preferencje w tym zakresie. Z doświadczeń M. Szczerbiak wynika, że najtrudniejsze dla rodziców są pytania dotyczące uczuć i reakcji emocjonalnych dzieci. Często rodzice przyznają, że ich rozmowy z dzieckiem głównie dotyczą ocen szkolnych i treści uczenia się, a nie uczuć i emocji, jakie wywołuje u niego konkretna sytuacja szkolna.

Podsumowanie

Dziecko zdolne i wybitnie zdolne wymaga szczególnej opieki psychologa i pedagoga. Rola psychologa i pedagoga polega na możliwie wczesnym zdiagnozowaniu i aktywnym czuwaniu nad rozwojem utalentowanego dziecka w ścisłej i regularnej współpracy z jego rodzicami. Wszechstronna opieka rodziców, szkoły, poradni może mieć wielki wpływ na kształtowanie jednostek szczególnie cennych dla całego społeczeństwa. Jest to szczególnie ważne we współczesnym świecie kształtującego się społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy.

¹² Szczerbiak M., Wywiad – rozmowa z rodzicami jako element procedury diagnozowania dzieci zdolnych, [w:] M. Partyka (red.), *Modele opieki nad dzieckiem zdolnym. Materiały z I i II forum wymiany doświadczeń osób pracujących z dziećmi zdolnymi*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa 2000, s. 61.